

UDK 334.73:316(497.5)
Izvorni znanstveni rad

Poljoprivredno zadrugarstvo u Hrvatskoj: razvoj i temeljni problemi

Željko Mataga

Hrvatski poljoprivredni zadružni savez, Zagreb, Hrvatska

SAŽETAK: Autor analizira razvoj poljoprivrednog zadrugarstva u Hrvatskoj u sto četrdeset godišnjem kontinuitetu, od osnivanja prve zadruge u Korčuli 1864. godine. Na osnovi bogate povijesne građe može se sagledati društvene i gospodarske prilike u hrvatskim selima u pojedinim povijesnim razdobljima, ali i značaj odnosno ulogu zadruga u razvoju poljoprivrede, te u razvoju ruralnog prostora u širem smislu. Počevši od pojave i razvoja prvih zadruga kao izraza samoorganiziranja nakon prodora kapitalizma koji je prouzročio koncentraciju kapitala i stvaranje moćnih trgovačkih i bankarskih institucija na jednoj, te stalno siromašenje, zaduživanje i proletarizaciju seljaka poslije ukidanja kmetstva, na drugoj strani. Hrvatski seljaci sami stvaraju zadrugu kao sredstvo zaštite vlastitih interesa te opstanka i razvoja gospodarstva – kako bi osigurali financijski kapital nužan za otkup posjeda i poslovanje u robno-novčanoj privredi, osnivaju štedno-kreditne zadruge, kako bi izbjegli trgovačke visoke marže i profite, utemeljuju nabavno-prodajne zadruge, te kako bi izbjegli ucjenjivanje vlasnika prehrambene industrije niskim cijenama agrarnih sirovina, stvaraju proizvodne i prerađivačke poljoprivredne zadruge.

Stanje u zadrugarstvu i zadružnom pokretu u Hrvatskoj prikazano je u četiri povijesna razdoblja: do početka Prvoga svjetskog rata, između dvaju svjetskih ratova, nakon Drugoga svjetskog rata do 1990. godine, te napokon od 1990. do 2004. Iako je u svima tim povijesnim razdobljima zadrugarstvo imalo svoje uspone i padove, 1945. ono gubi izvorna načela i sadržaje. Od slobodnog i dobrovoljnog udruženja, čiji je temeljni cilj unaprjeđenje i razvitak seljačkih gospodarstava u članjenih u zadruge, zadruga se pretvara u instituciju državnoga, potom društvenog vlasništva, instrument nasilne proletarizacije seljaka, kojoj je osnovna svrha »podruštvljavanje« poljoprivredne proizvodnje na seljačkim gospodarstvima.

Budući da tranzicijski proces u zadrugama i nakon osamostaljenja Hrvatske nije proveden, autor analizira aktualno stanje u hrvatskome poljoprivrednom zadrugarstvu te predlaže glavne strategijske odrednice budućeg razvoja poljoprivrednih zadruga. Odrednice slijede potvrđene prednosti seljačkih obiteljskih gospodarstava kao glavnih nositelja poljoprivredne proizvodnje te načela zadrugarstva kao što su uzajamnost, sloboda djelovanja, pravedna raspodjela što se uspješno ugrađuju u određene oblike poduzetničkih aktivnosti.

Cljučne riječi: zadruga, zadrugarstvo, seljačko poljoprivredno gospodarstvo, kooperacija, zadružno zakonodavstvo, zadružna strategija

Primljeno: 5. siječnja 2005.

Prihvaćeno: 3. veljače 2005.

Copyright © 2005 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu - Institute for Social Research of Zagreb. Sva prava pridržana - All rights reserved.

1. Uvod

Presudan utjecaj na razvoj agrarnih odnosa imao je feudalni poredak. Malen seljački posjed nastao je nakon raspada feudalizma i kućnih (porodičnih) zadruga, koje su stoljećima bile obilježjem sela na hrvatskim prostorima. Seljački su se posjedi sve više dijelili, stvarana su nova ognjišta i nove kuće. Seljaci su tako ostajali na sve manjim posjedima, od kojih se teško moglo živjeti. Prilike je još više zaoštrila velika kriza europske poljoprivrede od početka sedamdesetih do sredine devedesetih godina 19. stoljeća, prouzročena »transportnom revolucijom« (željeznica, parobrodi), koja je omogućila da na europsko tržište stigne žito iz Amerike, Rusije i Indije uz upola niže cijene od domaćih. Seljačke obveze za otkup zemljišta ostajale su nominalno jednake, ali je za njih trebalo dati i dvostruko više žita ili stoke nego dotad. Seljaci su se sve više zaduživali u lihvara, a godišnja kamata na te zajmove doseže i do 100%.

Upravo zbog tih burnih društvenih i ekonomskih promjena što ih je prouzročio kapitalizam, povećava se koncentracija kapitala i nastaju moćne trgovačke i bankarske institucije, na jednoj, uz trajno siromašenje, zaduživanje i proletarizaciju seljaka, na drugoj strani. U takvim društvenim okolnostima seljaci nastoje naći rješenje za održanje i opstanak vlastitih gospodarstava. Kada su sve mogućnosti iscrpljene i kada ustanove države i društva ne čine ništa kako bi se položaj seljaka, obrtnika i radnika poboljšao, oni prihvaćaju zadružne ideje samoorganiziranja, i na osnovi tih ideja, sami stvaraju zadrugu, kao sredstvo zaštite vlastitih interesa što će omogućiti njihov opstanak i razvoj.

Umjesto banaka čija su im vrata ostala zatvorena, osnivaju štedno-kreditne zadruge, umjesto trgovine koja je ostvarivala visoke marže i profite, nabavno-prodajne zadruge, umjesto prehrambene industrije čiji su vlasnici ucjenjivali seljaka niskim cijenama agrarnih sirovina, proizvodne i prerađivačke poljoprivredne zadruge.

Zadruga jest, dakle djelotvorna alternativa u zaštiti seljaka u kapitalističkom okružju. Ona će to ostati u svima društvenim, političkim i gospodarskim sustavima, jer se temelji na prednostima obiteljskog rada i na jasno utvrđenim ciljevima i interesima svojih članova.

Zadružni je pokret u razvijenom svijetu stvorio čvrsto uporište, neovisno o političkim opcijama, vjerskoj i nacionalnoj pripadnosti. On je u povijesnom kontinuitetu zadržao trajnost i stabilnost jer se oslanjao na civilizacijske vrijednosti i načela kao što su uzajamnost, sloboda djelovanja, pravedna raspodjela i te vrijednosti uspješno ugrađivao u konkretne oblike poduzetničkih aktivnosti.

2. Uvjeti i prilike pojave zadruga u Hrvatskoj

2.1. Društvene i gospodarske prilike u hrvatskim selima od 1848. do 1918. godine

Oslobađanjem od kmetstva 1848. godine tek je počeo proces rješavanja feudalnih odnosa za seljaka. Ukinuta je, naime, tlaka i kmetstva ovisnost seljaka i dano im je pravo vlasništva na zemlju. Seljak je, međutim, trebao isplatiti naknadu vlastelinu za zemlju i druge namete što ih je dotad plaćao. Naknadu za zemlju seljaci su feudalcima isplaćivali do kraja 19. stoljeća. Proglas bana Jelačića o oslobađanju od kmetstva nije bio u mnogo čemu ispunjen.¹

No, i feudalni posjed zapada u krizu: mnogi se vlastelini nisu znali prilagoditi novom dobu koje je zahtijevalo plaćanje najamnog rada seljaka na vlastelinskom posjedu, kupovanje hrane i ekonomsko poslovanje na negdašnjemu feudalnom posjedu.

Zato je došlo do krize posjedovnih odnosa. Na jednoj strani su seljaci, nepriviknuti na novo stanje slobode s malo zemlje te ubrzano osiromašuju i njihovi posjedi završavaju na dražbama. Na drugoj su strani preostali veleposjedi, koji također doživljuju krizu, jer se nisu mogli prilagoditi novim tržišnim odnosima. Mnogi veleposjednici prodaju zemljište, u pravilu bankama (jer hrvatski seljaci nisu imali novca ni za namiriti vlastite obveze). Banke, pak, te posjede parceliraju i nude na prodaju poljoprivrednicima iz drugih zemalja Austrije (od 1867. Austro-Ugarske). Tako se na hrvatsko tlo i rascjepkane posjede doseljuju Česi, Slovaci, Ukrajinci, Nijemci, Mađari i drugi, koji, za cijenu vlastitih prodanih posjeda u zemljama podrijetla, dobivaju i trostruko više zemljišta u Hrvatskoj (Mataga, 1995.: 27).

Uzalud je Ante Starčević apelirao (Hrvatski Sabor, 1881.) kako treba ustanoviti novčarski zavod koji bi kreditirao poljoprivrednike, poglavito seljake. Stanje je ostalo nepromijenjeno sve do osnutka zadružnih banaka i vjeresijskih zadruga potkraj 19. stoljeća.

U to se doba ubrzano raspadaju seljačke porodične zadruge. Preživjele su feudalizam i pomogle seljacima da se održe u vihorima minulih stoljeća, ali su se nasukale i potonule pri prvom jačem vjetru kapitalizma.² Dioba tih zadruga dosegla je, naime, vrhunac za europske agrarne krize. Kućna zadruga s pretežito naturalnom proizvodnjom (u njoj se proizvodilo hranu, odjeću, obuću, opeku, vapno,

¹ Ostale su i dalje neke obveze seljaka koje su plaćali desetljecima. Rok i način isplate naknade i otkupa nisu bili nigdje i nikada točno utvrđeni, pa su predugo visili »o vratu« seljacima. Nisu bile posve jasne ni druge obveze, primjerice »gornica« (vinska desetina, koju se plaćalo veleposjedniku) i velik dio tzv. malih feudalnih prava, koja su seljaci prezirali jer su izravno zadirala u njihov dohodak.

² Dinko Tomašić (1937.) je čak stvorio teoriju o zadružnom tipu kulture.

ogrjev, drvenu građu i dr.) u srazu s tržišnom privredom nije izdržala, već je pokleknula i praktički nestala (Bičanić, 1937.; Stojasavljević, 1973.: 126-133; Puljiz, 1977., 1992.).

Na sve te seljačke tegobe nadvijao se i politički problem: seljak uglavnom ne sudjeluje u političkom životu. Prema Izbornom zakonu iz 1881. pravo glasa imali su u seoskim općinama samo pojedinci koji su plaćali 50 ili više forinta neposrednog poreza na nepokretnu imovinu, a ograničeno, tzv. posredno pravo glasa imaju samo oni koji plaćaju 5 forinta. To je, primjerice, značilo da je 1906. u Hrvatskoj i Slavoniji od 2,214.304 stanovnika, pravo glasa imala 45.381 osoba ili 1,88% građana (A. Radić, 1903.: 233; Mataga, 1995.: 28).

Na prijelomu 19. i 20. stoljeća cijene poljoprivrednih proizvoda počinju u Hrvatskoj ponovo rasti – gotovo konstantno do početka Prvoga svjetskog rata. To donosi poboljšice životnih prilika u selu, iako je i dalje stanje razmjerno teško. Pogodan okvir za prosudbu stvarnih prilika daje popis poljoprivrede proveden u Hrvatskoj i Slavoniji 1895. godine.

Tablica 1.

Raspodjela zemljišnog posjeda u Hrvatskoj i Slavoniji 1895.

Veličina posjeda u jutrima	Broj posjeda	Obradeno zemljište u tisućama jutara	Struktura (%)	
			broja posjeda	površina
manje od 1	53.886	244,0	13,24	5,23
1-5	126.289	370,6	30,99	7,95
do 5	180.175	395,0	44,23	8,46
5-10	110.999	804,8	27,25	17,26
10-20	81.657	1.128,3	20,05	24,20
5-20	192.656	1.933,1	47,30	41,46
20-50	60.603	859,3	7,52	18,43
50-100	2.830	184,6	0,69	3,96
100-200	550	73,7	0,12	1,58
20-200	33.983	1.117,6	8,33	23,97
200-500	263	84,6	0,06	1,82
500-1.000	117	85,2	0,03	1,83
više od 1.000	209	1.047,5	0,05	22,46
više od 200	589	1.217,3	0,14	26,11
Ukupno	407.403	4.663,0	100,00	100,00

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije I., Zagreb, 1910.

Iz podataka u tablici 1. razvidno je da su Hrvatska i Slavonija na smjeni stoljeća imale gotovo dvostruko više gospodarstava nego tadašnja Danska, čak malo više nego cijela Engleska (površinom pet puta veća). Hrvatska je u tome razdoblju zemlja sitnog posjeda, pri čemu je ukupan zemljišni posjed krajnje neravnomjerno raspoređen:

- Četvrtina svih seljačkih posjeda bila je manja od jednog jutara zemljišta, što je ukupno bilo samo 0,5% poljoprivrednih površina. To su pauperizirani seljaci (nadničari), jer se ne mogu prehraniti s tog komadića zemlje.
- Najbrojniju su skupinu činili seljački posjedi u rasponu od 1-5 jutara. Posjede te veličine imalo je 31% svih seljaka, a posjedovali su samo 8% ukupnih zemljišnih površina. Riječ je o siromašnim seljacima koji se bore za preživljavanje, što je moguće jedino uz vrlo nizak prehrambeni standard članova obitelji.
- Posjedi s 5-10 jutara (bilo ih je 27%, a zapremali su 17% poljoprivrednog zemljišta) kao i oni s 10-20 jutara (njih je bilo 20%, a činili su 24% zemljišta) bili su u malo boljem položaju.
- Kategorija srednjih i krupnijih seljaka s posjedom od 20-200 jutara bila je razmjerno malobrojna (samo 8,33% svih posjeda). Oni su posjedovali gotovo četvrtinu ukupnih površina i bili seoski »uglednici«, uzorni seljaci i slobodne ličnosti – ljudi s izbornim pravom (»izbornici«). Njih je bilo 33.983.
- Na kraju, tu su veleposjedi veći od 200 jutara zemljišta. Bilo ih je samo 589 ili 1,4 promila ukupnog broja posjeda, a zapremali su 26,1% ukupnih površina. Prosječna veličina veleposjeda bila je 2.066 jutara (1.189 ha).

Stanje posjedovnih odnosa pogoršavale su i divovske površine u javnom vlasništvu (posjedi zemljišnih zajednica, općina, gradova, države i crkve), uglavnom nedovoljno obrađivane (Mataga, 1995.: 30).

2.2. Blagajna uzajamne vjeresije u Korčuli 1864.: prva poljoprivredna zadruga u Hrvatskoj

Prve zadruge na hrvatskom tlu bile su štedno-kreditne, i to Schulze-Delitzscheva³ tipa, koje su poslovale s ograničenim jamstvom i većim novčanim ulozima, a prva – *Blagajna uzajamne vjeresije* osnovana je 1864. u Korčuli. Osim što su se bavile štedno-kreditnim poslovima, one su nabavljale i sjeme, mineralna gnojiva i ostale materijale za seljačka gospodarstva. Sve su zadruge toga doba uvažavale u Europi znana osnovna zadružna načela. Jamstvo je bilo ograničeno – članovi su jamčili

³ Herman Schulze-Delitzsch (1808.-1883.) osnivač je njemačkoga kreditnog zadrugarstva. Sredinom 19. stoljeća nedostatak je novca dovodio u pitanje opstanak srednjeg staleža, napose siromašnih obrtnika i trgovaca. Kako bi im pomogao, počeo je osnivati kreditne zadruge. Prvu je osnovao u rodnome mjestu Delitzsch 1850. Protivio se miješanju države u zadrugarstvo. Pod njegovim utjecajem štedno-kreditno zadrugarstvo se proširilo u mnoge europske države pa i u Hrvatsku.

za obveze do visine uplaćenih uloga, što je bilo svojstveno zadrugarstvu do kraja 19. stoljeća.

Korčula je u to doba bila snažno gospodarsko i trgovačko središte. Osim poljoprivrede na otoku su bili razvijeni obrtništvo, osobito kamenoklesarstvo i brodogradnja, te trgovina. Budući da u Korčuli nije bilo kreditnih institucija, velikoga je maha uzelo lihvarstvo. Valja uzeti u obzir i veoma visoku kulturnu i prosvjetnu razinu stanovništva grada. Težaci i obrtnici osjećali su sve veću potrebu za povoljnijim kreditima, kako bi mogli nabavljati sirovine i repromaterijal i tako što kvalitetnije, više i jeftinije proizvoditi za tržište. I tadašnja je vlast bila zainteresirana za utemeljenje zadruga.

Glavni cilj osnivanja zadruga zapisan je u njezinu Statutu: »Svrha udruženja je udovoljiti potrebama za novcem među staležima i to obrtnika, trgovaca, posjednika i poljoprivrednika i pomoći im posredovanjem za dobivanje uzajamnih zajmova, te unapređivati među članovima štednju, koja nije ništa manje važna od dodjeljivanja zajmova».⁴ Iako je zadruga bila štedno-kreditna njezino su članstvo činili brojni poljoprivrednici. To je glavni razlog što se njezin osnutak smatra početkom razvoja poljoprivrednoga zadrugarstva na hrvatskomu tlu.

Svi članovi zadruga bili su obvezni uplaćivati udjele na rok od tri godine i stalno štedjeti. Prikupljena sredstva omogućila su »uzajamnu vjeresiju« (kredite) prema načelu uzajamnosti »danas ti meni, sutra ja tebi«. Zadruga je u početku djelovanja imala 90 članova, uglavnom iz grada Korčule. Potkraj 1894. imala je 700, a 1909. godine 1.620 članova, i to ne samo s otoka Korčule nego i Lastova, te poljotoka Pelješca i doline Neretve. Jednakim je tempom rastao i kapital zadruga. Učinkovitim djelovanjem ova je zadruga omogućila da se zadrugni pokret na kraju 19. i početku 20. stoljeća sve uspješnije širi i razvija u Dalmaciji, ali i šire. Ona je bila žarište, uporište i primjer drugima u izgradnji zadrugarstva i jačanju zadrugnog pokreta.

U nazivima prvih zadruga rabljeni su termini »blagajna«, »društvo« »družba« i sl. Razlog je što su se zadruga do sredine sedamdesetih godina 19. stoljeća morale registrirati temeljem Zakona o udruženjima iz 1852. godine, koji nije poznao pojam »zadruga«. Tek nakon donošenja novog Zakona o privrednim i gospodarskim zadrugama 1873. počinju se mijenjati i nazivi zadrugnih organizacija.

Zadrugarstvo se na ozemlju Hrvatske počelo razvijati pod utjecajem zadrugne ideje i prakse, što stize iz Europe. Iako je zadrugarstvo ovisilo o društvenim, ekonomskim i političkim prilikama pojedinih dijelova Hrvatske u sastavu Austro-Ugarske, uvjeti razvitka zadrugarstva, naročito početkom 20. stoljeća, bili su prilično povoljni.

⁴ Statut »Blagajne uzajamne vjeresije«, članak 1., od 5. lipnja 1864. godine.

2.3. Zadrugarstvo u političkom i gospodarskom programu braće Radić

A. Radić je 1900. pokrenuo časopis *Dom*, »list hrvatskom seljaku za razgovor i nauk«.⁵ Osnovna misao, što se kao refren provlači u prvim godinama izlaženja lista, jest: seljaku je loše, on živi u teškim prilikama, što se izražava u dvjema velikim nepravdama – nacionalnoj i socijalnoj. Nacionalna je nepravda što hrvatski narod živi u Austro-Ugarskoj Monarhiji, između ugarskog čekića i austrijskog nakovnja, i iz toga se položaja teško bilo izvuci u danim državnim okvirima. Posljedice takvog političkog okruženja najskuplje su plaćali baš seljaci.

A. Radić preporučuje stotine akcija kako bi seljak izašao iz siromaštva: od agro-ekonomskih mjera velikih razmjera (pozdravlja, primjerice, Zakon o razdjelu ili komasaciji zemljišta), preko povoljnih poljoprivrednih kredita do knjigovodstva u seljaka, s »izradom gospodarske bilance seljačke kuće« (A. Radić, 1902.a, 1902.b).

Braća Radić pisali su i govorili o bijedi seljaka, kad je taj seljak polako već izlazio iz krize, kada zlo nije više bilo toliko akutno. Ali poznato je da razdoblje velike depresije, u pravilu, prati duboki muk i reakcije na to stanje slijede sa stanovitim zakašnjenjem, u trenucima uspona, kad popusti pritisak, a uspomena na tešku prošlost još nije zatrta.

Braća Radić 1904. osnivaju Hrvatsku pučku seljačku stranku, koja politička pitanja nije dijelila od gospodarskih, osobito onih koja tište selo i seljaka. U agrarno-ekonomskom programu zahtijevaju sniženje poreza i njegovu pravednu raspodjelu, otvaranje gospodarskih škola, stvaranje uzorna gospodarstva u svakoj općini i kotaru (A. i S. Radić, 1936.: 19-20), pomoć seljaku iz državnog proračuna razmjerno njegovu doprinosu državi, te osnivanje državne seljačke banke koja će davati jeftinije zajmove za razvoj seljačkih gospodarstava.

Zadrugarstvo je bila osnovna poluga provedbe njihova gospodarskog programa. Seljački politički pokret braće Radić u gospodarskom je smislu bio zadrugni pokret. Oni zadrugarstvo smatraju putom seljačkoga gospodarstva k blagostanju (S. Radić, 1908.).⁶ U to doba prevlasti kapitala, opstanak i razvoj seljaštva bili su ne-

⁵ A. Radić (1924.) piše bratu Stjepanu u Pariz 1899. godine: »Ti si politička narav i ti ćeš se ljutiti na mene kad ti otkrijem da *Dom* neće biti politički list. Nije to od opreznosti, još manje od straha. Dat ću mu oznaku da je to list hrvatskom seljaku na razgovor i nauk. Necu ga nazvati listom za zabavu i prosvjetu. Zabava je manje od razgovora, a prosvjeta više od nauka. Ja bi bio budala da hoću narod zabavljati, a ludak da ga hoću prosvjećivati, ali da ga razgovorim mislim da ću smoci duha, a da ga koječemu naučim od onoga što se uči u knjigama i u školama, sudim da sam prikupio dosta znanja«.

⁶ S. Radić (1908.) piše: »Razumni gospodar mora spoznati veliku potrebu da se već jedanput počinju osnivati prave seljačke gospodarske zadruge. Gospodarske najprije u tome da im ne bude prva briga još više zadužiti svoje članove, nego i od nečlanova skupiti uz sebe što više slobodnoga seljačkoga novca. Gospodarske u tome, što će se zadrugari nepresta-

zamislivi bez zadruga. Braća Radić najprije su podržavali vjeresijske zadruge a potom i sve druge oblike zadrugarstva. Seljak se, drže oni, treba u pravilu zadruzi obraćati za kredit kad ulaže u stoku, zgrade i racionalnu obradu zemljišta, što bi mu omogućilo veću proizvodnju i lakšu otplatu kredita. Zahvaljujući i tomu, štedno-kreditno zadrugarstvo je napredovalo brže nego ostale financijske ustanove (banke i štedionice). Tako je 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji bilo 19 vjeresijskih zadruga sa 4,6 milijuna forinta, a 1910. godine 744 zadruge sa 64,5 milijuna forinta kapitala (tablica 2.).

Tablica 2.

Novčarske ustanove u Hrvatskoj i Slavoniji 1880. i 1910.

– kapital u tisućama forinta

Novčarska ustanova	1880.		1910.		% kapitala	
	broj	kapital	broj	kapital	1880.	1910.
Banke	5	10.846	52	314.526	19,0	46,1
Štedionice	33	40.816	137	303.066	73,0	44,4
Vjeresijske zadruge	19	4.602	744	64.521	8,1	9,5
Ukupno	57	56.264	933	682.133	100,0	100,0

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije I. i II., Zagreb, 1910. i 1917.

Selo je u kreditnim zadrugama imalo snažnu potporu, a polet štedno-kreditnoga zadrugarstva proširio je aktivnost braće Radić i na druge oblike zadruga. Oni su veoma dobro poznavali europske prilike i u zadrugarstvu vidjeli zbiljsku mogućnost bržega gospodarskog razvoja hrvatskoga sela, ali i više od toga: zadruge su imale voditi računa o čovjeku kao moralnoj jedinki i solidarizirati seljake kao stalež u jedinstvenu cjelinu. Zato su poljoprivredne zadruge u njihovo doba kulturna i prosvjetna žarišta seoskih područja. U zadružnim su domovima okupljale seosko pučanstvo u čitaonicama, knjižnicama, na predavanjima, priredbama i važan je njihov prinos borbi za ekonomsku, kulturnu i nacionalnu emancipaciju hrvatskog naroda.

no savjetovati, dogovarati kako bi svoj proizvod i svoje blago što bolje prodali, kako bi i gospodarsko oruđe i drugu potrebnu robu što bolje i što jeftinije nabavili, kako bi se što više okoristili iskustvima drugoga seljačkoga svijeta, u Hrvatskoj i izvan nje i kako bi svoju malu zadrugu spojili sa svim tim isto takvim zadrugama u jednu veliku zajednicu ili savez koji bi svakoj zadruzi mogao pomoći ondje, gdje je jedna zadruha sama za se pre-slaba.«

3. Zadrružna organiziranost u razdoblju od osnivanja prvih zadruga do početka Prvoga svjetskog rata

Budući da su pojedini dijelovi Hrvatske u tom razdoblju bili pod utjecajem Austrije, Mađarske i Italije, teritorijalno su prikazivani u različitim pravnim i upravno-političkim cjelinama: uža Hrvatska i Slavonija, Dalmacija i Istra.

Na osnovi Austro-ugarske nagodbe 1867. te Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868., Hrvatska i Slavonija potpale su pod vlast Mađara. Državno-pravnu samostalnost imale su u sudstvu, školstvu, poljoprivredi, a ostale poluge vlasti bile su u rukama Mađarske (osobito financije, porezi i dr.). U tablici 3. razvidno je da je poljoprivredno zadrugarstvo u Hrvatskoj i Slavoniji početkom 20. stoljeća bilo u razvojnem zamahu brojem i bogatstvom tipova zadruga.

Tablica 3.

Stanje poljoprivrednog zadrugarstva u Hrvatskoj i Slavoniji početkom 20. stoljeća

Oblik zadrružnog organiziranja	Godina	Broj zadruga	Broj članova
Vjeresijske zadruge	1914.	294	58.960
Hrvatske seljačke zadruge	1914.	286	39.381
Gospodarske podružnice	1918.	166	33.648
Srpske zemljoradničke zadruge	1905.	235	7.227

Izvor: Ž. Mataga: *Seljak i zadruga*, Zagreb, 1995., str. 122.

Zadruge se u Hrvatskoj i Slavoniji počinje osnivati tek početkom 20. stoljeća, nakon što je na katoličkom kongresu 1900. bila pripremljena i pokrenuta sveobuhvatna aktivnost i osnovan »Promicateljni odbor za osnivanje raiffeisenovih zadruga«. ⁷ U odboru je aktivno djelovao i A. Radić. Dvije godine poslije, osniva se i Hrvatska poljodjelska banka koja okuplja sve hrvatske seljačke zadruge. Već 1910. bilo je 238 zadruga s 35.898 članova. To su bile kreditne zadruge koje su kreditirale svoje članove najviše za kupnju zemlje (34%), otplatu starih dugova s lihvarskim kamatama (30%), gradnju i popravak kuća (10%), dok je samo 25% ukupnih kreditnih sredstava utrošeno u gospodarske svrhe (nabava stoke, strojeva i dr.) (Vučković, Gajić, Usepjanov, et al., 1956.: 337).

Početkom 1911. utemeljena je Središnja sveza hrvatskih seljačkih zadruga, kao savez koji je u suradnji s bankom usmjerivao rad hrvatskih seljačkih zadruga i proširivao njihovu djelatnost. Druga skupina zadruga u Hrvatskoj i Slavoniji djelo-

⁷ Fridrich Wilhelm Raiffeisen (1818.-1888.) jedan je od osnivača zadrružnog pokreta u Njemačkoj, posebice štedno-kreditnih zadruga. Zauzimao se da zadruge djeluju na području sela ili župe, isticao značaj moralnih osobina članova, a poslovanje zadruge temeljio je na solidarnoj i neograničenoj odgovornosti članova.

vala je u sastavu Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva.⁸ Zadruge toga Društva bitno su se razlikovale od hrvatskih seljačkih zadruga, jer su se bavile opskrbom sela poljoprivrednim potrepštinama i prodajom poljoprivrednih proizvoda svojih članova. Napokon, treća skupina bile su zadruge Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga u Zagrebu. Podupirala ih je Srpska banka, osnovana 1905. u Zagrebu, a bile su to zadruge s neograničenim jamstvom.

U Dalmaciji se zadruge počinje osnivati prije nego u drugim dijelovima Hrvatske. Prve su zadruge bile štedno-kreditne. Tek koncem 19. i početkom 20. stoljeća zadružni se pokret u Dalmaciji snažnije razmahao pod vodstvom Zemaljskog odbora sa sjedištem u Zadru. Zadruge tada utemeljuje i Zadružna zveza u Ljubljani. Do 1907., kad je osnovan Zadružni savez Dalmacije, u Dalmaciji je djelovalo više od stotinu zadruga (tablica 4.). Broj zadruga i njihova aktivnost znatno se povećavaju do Prvoga svjetskog rata, ali i tijekom rata, jer su zadruge i Zadružni savez Dalmacije preuzeli opskrbu pučanstva svim potrepštinama.

Tablica 4.

Rezultati poslovanja poljoprivrednih zadruga u Dalmaciji 1907. i 1911.

	1907.	1911.
Broj zadrugara	41	109
Broj članova	6.881	24.663
Poslovni udjeli (u krunama)	60.385	993.087
Pričuvne zaklade (u krunama)	117.560	475.198
Članski ulošci (u krunama)	3.180.249	10.711.562
Zajmovi (u krunama)	1.694.734	9.438.149
Broj zadruga s ostvarenim dobitkom	36	97
Broj zadruga koje posluju s gubitkom	5	12

Izvor: Zadrugar, Split, 1911.

Prilike u kojima su osnivane prve zadruge u Istri, u izvjesnoj su mjeri bile slične onima u Dalmaciji, ali je položaj seljaštva u Istri bio još teži, jer se bitka odvijala na gospodarskomu i na nacionalnom planu. Zato se u Istri najprije osniva čitaonice i prosvjetna društva – žarišta nacionalnog i kulturnog života, a zatim zadruge. Godine 1903. u Puli je utemeljena Gospodarska sveza za Istru koja objedinjuje rad svih zadruga u Istri (tablica 5.). Do Prvoga svjetskog rata u Istri je bilo najviše kreditnih zadruga (48,0%). One su uspjele smanjiti veoma visoke lihvarske kamate, tako da su seljaci mogli uzimati kredite i za unaprijedenje proizvodnje. Dvije petine zadruga

⁸ Društvo je osnovano već 1841. godine, ali je sve do 1891. djelovalo više na humanitarnom području. Otad se Društvo reorganizira, 1906. njegove se podružnice pretvaraju u zadruge s ograničenim jamstvom, a Društvo djeluje kao savez zadruga.

bile su gospodarske a djelovale su kao nabavno-prodajne. Osmину zadruga činile su specijalizirane proizvođačko-prerađivačke (vinarske, mljekarske).

Tablica 5.

Tipovi i broj poljoprivrednih zadruga u Hrvatskom Primorju i Istri 1914.

Tip zadruge	Broj zadruga
Kreditne	68
Gospodarske	56
Proizvođačke i prerađivačke	15

Izvor: 120 godina poljoprivrednog zadrugarstva Hrvatske, Zagreb, 1984.

4. Poljoprivredno zadrugarstvo između dvaju svjetskih ratova

Ako je razdoblje do Prvoga svjetskog rata bilo razdoblje stalnog uspona zadrugarstva, period između dvaju svjetskih ratova obilježuje kontinuitet zadrugnog djelovanja, pri čemu zadruge zadržavaju izvorna načela zadrugarstva i relativno snažan utjecaj na zbivanja u poljoprivredi i selu. Naime, iako je Hrvatska izišla iz jedne državne zajednice (Austro-Ugarska monarhija) i ušla u drugu (Jugoslaviju), okružje za razvoj zadrugarstva nije se bitno promijenilo. Do 1937. godine primjenjuje se austrijski zakon iz 1873. U organizaciji zadrugarstva nije bilo bitnih promjena, što je očividno iz tablica 6. i 7.

Tablica 6.

Poljoprivredne zadruge u Hrvatskoj (bez Dalmacije) između dvaju svjetskih ratova

Vrsta zadruge	Godina	Broj zadruga	Broj zadrugara
1. Hrvatske seljačke zadruge	1924.	323	44.898
	1938.	425	57.684
2. Gospodarske zadruge	1919.	207	33.000
	1924.	463	94.650
	1935.	99	...
3. Zadruge Zadrugne zveze Ljubljana	1920.	3	811
	1930.	125	24.593
	1938.	238	58.478
4. Srpske zemljoradničke zadruge	1923.	424	...
	1940.	327	...
5. Agrarne zadruge	1924.	102	...
	1930.	102	...
6. Zadruge Gospodarske sloge	1938.	124	185.000

Izvor: Ž. Mataga: *Seljak i zadruga*, 1995., str. 127. prema: (a) *Rad hrvatskih seljačkih zadruga, 1918.-1928.*, Zagreb, 1929.; (b) B. Stojšavljević: *Seljaštvo Jugoslavije, 1918.-1941. godine*, Zagreb, 1952.; (c) *Zadružni leksikon FNRJ*, Zagreb, 1957.; (d) *Zadružna sveza kroz 20 godina*, Zagreb, 1940.

Tablica 7.

Broj zadruga i zadrugara po zadružnim savezima u Dalmaciji 1931.

Zadružni savez	Broj zadruga	Broj članova (zadrugara)
Zadružni savez Split	164	17.832
Zadružna matica Split	101	12.023
Glavni savez srpskih zemljoradničkih zadruga, Beograd	30	3.500
Oblasna zadruga za poljoprivredni kredit Split	40	2.600
Zadružna zveza Ljubljana	8	980
Središnji savez Hrvatskih seljačkih zadruga, Zagreb	5	500

Izvor: D. Miličić: *Naše zadrugarstvo*, Split, 1935.

Središnja sveza hrvatskih seljačkih zadruga mijenja naziv u Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga u Zagrebu. Drugi zadružni sustav je Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga u Zagrebu. Treći je Zadružni savez Dalmacije sa svojim članicama: seoskim blagajnama, štedionicama, potrošačkim i privrednim zadrugama. Savez je nakon rata raspolagao s znatnim financijskim sredstvima, akumuliranim u trgovanju za vrijeme rata. Tim je novcem utemeljena zadružna banka koja je nastavila kreditirati zadruge jeftinijim kapitalom. Naposljetku, posebnu su skupinu činile srpske zemljoradničke zadruge koje su obnovile poslovanje (tijekom rata rad im je bio zabranjen). Važnu ulogu u tome imao je obnovljeni Savez srpskih zemljoradničkih zadruga.

U razdoblju velike agrarne krize od 1928. do 1934. godine cijene poljoprivrednih proizvoda smanjene su 57%, što je pogoršalo ekonomsko stanje sela, zadruga i zadružnih saveza.

Seljaci su se sve više zaduživali, pa su morali prodavati zemlju kako bi vraćali dugove. Radi velikog nezadovoljstva seljaka, Zakon o zaštiti poljoprivrednika iz 1932. odgodio je sve javne prinudne prodaje pokretne i nepokretne imovine seljaka zbog neplaćanja dugova. Takvo je stanje bilo do 1936., kada se donosi Uredbu o likvidaciji seljačkih dugova.

Velika agrarna kriza pogodila je i poslovnu aktivnost svih zadružnih sustava. Zbog toga se u tom razdoblju osniva velik broj novih zadružnih asocijacija: Zadružna matica u Splitu, Savez zadruga naprednih livadara u Križevcima, Savez selekcijskih zadruga za uzgoj svinja u Križevcima, Središnja zadruga za osiguranje stoke u Zagrebu, Glavni savez hrvatskih privrednih zadruga u Zagrebu, Savez hrvatskih zadružnih štedionica u Zagrebu, Savez slatkovodnih ribarskih zadruga u Zagrebu, Savez hrvatskih gospodarskih zadruga u Zagrebu (Vučković, Gajić, Usepjanov, et al., 1956.: 398).

Najveći utjecaj na selo i poljoprivredno zadrugarstvo imala je u to doba Agrarna banka – državna banka koja je raspolagala namjenskim sredstvima iz posebnog

Fonda za pomoć zadrugama i kreditirala zadruge. Presudan utjecaj na usmjerivanje tih sredstava imao je ministar poljoprivrede. Zakonom o poljoprivrednim zadrugama Kraljevine Jugoslavije donesenim 1937., ministar je poljoprivrede čak dobio pravo nadzora nad radom poljoprivrednih zadruga i njihovih saveza.

Sve u svemu, potkraj tridesetih godina u Hrvatskoj djeluje gotovo 1.500 poljoprivrednih zadruga s otprilike 300.000 zadrugara. Najviše je bilo proizvođačkih, štedno-kreditnih i nabavno-prodajnih zadruga. Velik rast zadružnog članstva bio je plod aktivnosti Hrvatske seljačke stranke. Ona je 1935. osnovala novi zadružni pokret pod nazivom »Gospodarska sloga« koji je, već tri godine nakon osnivanja, imao 124 zadruge s oko 185.000 članova.

5. Poljoprivredno zadrugarstvo nakon Drugoga svjetskog rata

Nakon 1945. godine, promjenom političkog režima, iz temelja su izmijenjeni uvjeti sveukupnoga društvenog i gospodarskog razvitka, a time i poljoprivrede i zadrugarstva. Svi se je probleme poljoprivrede i sela postavljalo u svjetlu rješavanja agrarnoga i seljačkog pitanja sukladno komandnoj boljševičkoj verziji marksizma i kako se ono rješavalo u tadašnjem Sovjetskom Savezu.

Temeljem Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, donesena već u kolovozu 1945., oduzeto je zemljište svim gospodarstvima čija je površina premašivala 45 ha poljoprivrednoga ili 35 ha obradivog zemljišta. Te su površine postale ujedno nov zemljišni maksimum za seljačka gospodarstva. Država je odlučila izgrađivati socijalističke gospodarske odnose utemeljene na državnom vlasništvu. Industrijalizacija je bila strateški cilj, a poljoprivreda i selo izvorom početnoga kapitala za gradnju industrijskih postrojenja i infrastrukturnih objekata. Sredstva su osigurana neekvivalentnom razmjenom između poljoprivrede i industrije, i to na štetu poljoprivrede. Ovu se tzv. prvobitnu socijalističku akumulaciju provodilo, u pravilu, prinudom. Seljačka su gospodarstva morala isporučiti određene količine poljoprivrednih proizvoda po cijenama znatno ispod tržišnih. Osim toga, birokratski su utvrđeni novi gospodarski i društveni odnosi u koje je seljak bez vlastite volje i interesa morao ulaziti. Riječ je o seljačkim radnim zadrugama i pokušaju kolektivizacije ukupne poljoprivrede.

Iako je trajao samo od 1948. do 1953. godine, model kolektivizacije je zbog rigidnih metoda provedbe ostavio dubok trag u svijesti seoskoga pučanstva. U zadrugarstvu, pak, je nastao posvemašnji preokret vrijednosnog sustava što ga povijesno obilježuje.

Dotad je zadruga bila institut privatnog vlasništva, čiji je cilj unaprijediti privatna seljačka gospodarstva, u njoj su seljaci njegovali zadružna načela slobodnog udruživanja, demokratske kontrole i odlučivanja, pravedne raspodjele. U doba prisilne kolektivizacije zadruga se pretvara u potpunu suprotnost izvornoj ulozi: u kolektivnu (točnije: državnu) instituciju u kojoj nestaju privatno vlasništvo i izvorna zadružna načela. Međutim, 1953. – nakon sloma kolektivizacije i rasformiranja

seljačkih radnih zadruga – zamljišni se maksimum smanjuje na 10 ha, a zemljište iznad maksimuma nacionalizira i dodjeljuje državnim dobrima. Dok se u razvijenim zemljama Europe snažno podupire okrupnjavanje seljačkog posjeda, u tadašnjoj ga se Jugoslaviji prisilno smanjuje, s trajnijim negativnim posljedicama na agrarne odnose i poljoprivrednu proizvodnju. Usitnjenost seljačkih gospodarstava temeljni je problem hrvatske poljoprivrede i danas, jer smanjuje konkurentnu sposobnost poljoprivrede na globaliziranom i otvorenom tržištu.

Iz državno-administrativnog razdoblja ulazi se u razdoblje »socijalističke kooperacije«, provedene posredstvom poljoprivredne zadruge općeg tipa: glavnog modela i nositelja gospodarskoga i društvenoga života u selu. Model kooperacije dao je relativno dobre rezultate, naročito pokraj pedesetih i početkom šezdesetih godina 20. stoljeća. Znatan je novac uložen u poljoprivredu, gradi se i razvija zadružnu infrastrukturu i zadružne ekonomije, te preradu poljoprivrednih proizvoda.

Tablica 8.

Opće poljoprivredne zadruge u Hrvatskoj, 1953.-1960.

Pokazatelj	Godina							
	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.
Broj zadruga	...	1.508	1.470	1.454	1.497	1.480	1.381	1.200
Broj zadrugara	582.364	256.203	216.170	211.782	217.379	226.043
Članski udjeli (u milijunima dinara)	175	164	190	253	268	254

Izvor: 120 godina poljoprivrednog zadrugarstva Hrvatske, Zagreb i Bjelovar, 1984.

U tom razdoblju djelovalo je više od 1.300 općih poljoprivrednih zadruga u Hrvatskoj s više od 220.000 članova. Ukupan promet poljoprivrednih proizvoda u općim poljoprivrednim zadrugama povećan je od 4,4 milijardi dinara u 1953. godini na 36,3 milijardi dinara u 1958.

U strahu od jačanja zadrugarstva, vlast poduzima političke i zakonodavne mjere za njegovu marginalizaciju.⁹ Temeljem Zakona o udruživanju u privredi (1958.) i Zakona o osnivanju jedinstvenih privrednih komora (1962.) prestaju djelovati za-

⁹ Petak, Puljiz i Štambuk (2002.: 238) opisali su to razdoblje riječima: »Šezdesetih godina se društvo razvija i transformira pod utjecajem široke industrijalizacije i u njemu vlada 'mit tvorničkog dimnjaka'. U poljoprivredi se, nakon kraha nasilne kolektivizacije, provodi proces podruštvljavanja: širenje površina društvenog sektora poljoprivrede, koji bi, kako se predviđalo, postepeno preuzimao privatne zemljišne parcele, pa tako povećalo zemljišni fond i proizvodnju društvenih gospodarstava. Na djelu je koncept dualnog društva: urbano-industrijskog, koje se materijalno i vrijednosno promovira, i ruralno-agrarog, koje se potiskuje«.

družni i zadružni poslovni savezi, a zadružne ekonomije, pogone za preradu poljoprivrednih proizvoda i trgovinu pripaja se državnim poljoprivrednim dobrima koja postaju glavni nositelji razvoja poljoprivrede. Zakonom o bankarskom i kreditnom sustavu (1961.) ukinut je i zadružni štedno-kreditni i bankarski sustav. Riječju, nastavlja se dugo razdoblje stvaranja i modeliranja državnoga, odnosno društvenog sektora poljoprivrede. Ono je trajalo od početka šezdesetih do početka devedesetih godina 20. stoljeća. Politika, vlast, znanost i sve druge ustanove države i društva usmjeruju aktivnost gotovo isključivo spram društvenoga sektora poljoprivrede.

Tablica 9.

Kretanje broja zadružnih organizacija u Hrvatskoj, 1961.-1974.

Godina	Opće poljoprivredne zadruge	Seljačke radne zadruge	Specijalizirane zadruge, veterinarske zadruge, prehrambene i trgovačke organizacije
1961.	929	10	104
1962.	740	7	97
1963.	581	4	109
1964.	437	1	108
1965.	376	-	112
1966.	334	-	115
1967.	296	-	129
1968.	233	-	114
1969.	241	-	132
1970.	209	-	131
1971.	205	-	127
1972.	191	-	135
1973.	190	-	151
1974.	188	-	177

Izvor: Ž. Mataga: *Seljak i zadruga*, 1995., str.162

Šezdesete su godine najteže razdoblje za poljoprivredno zadrugarstvo u Hrvatskoj. Samo zahvaljujući hrabrosti dijela upravitelja i zadrugara koji su izdržali pritiske, zadrugarstvo se i u to doba održalo: početkom sedamdesetih godina održalo se samo 188 općih poljoprivrednih zadruga što je najmanji broj u povijesti hrvatskoga poljoprivrednog zadrugarstva. Tablica 9. pokazuje broj specijaliziranih zadruga koji se u to doba stalno smanjivao. Iz podataka Zadružnog saveza Hrvatske razvidno je da je 1974. bilo otprilike 40 specijaliziranih zadruga (vinogradarske, uljarske, ribarske).

Polovicom sedamdesetih godina opet se otvara prostor za oživljavanje poljoprivrednog zadrugarstva, te se nakon desetgodišnjeg i duljeg prekida djelovanja, osniva regionalne zadružne saveze i Zadružni savez Hrvatske.

6. Zadružna organiziranost u razdoblju od 1945. do 1990. godine

Privremeni odbor za sređivanje zadrugarstva u Hrvatskoj osnovan je 1944. godine u Topuskom. Nakon toga osnivalo se oblasne, okružne i kotarske privremene odbore čija je zadaća bila obnoviti postojeće i osnivati nove zadruge, te su obnašali ulogu zadružnih saveza, tj. pomagali zadrugama, osposobljavali i obrazovali zadružne kadrove i dr. Poslije rata Privremeni odbor preseljava u Zagreb, ustrojava reviziju zadružnog poslovanja, uvodi jednoobrazno zadružno knjigovodstvo, zadružno obrazovanje i natjecanje zadrugara.

Na zadružnom kongresu 1946. osniva se Glavni zadružni savez NR Hrvatske, radi predstavljanja zadruga, redovite godišnje revizije svih zadružnih organizacija, uskladjivanja i unaprjeđenja rada zadruga, osposobljavanja i usavršavanja stručnih radnika za rad u zadrugama i dr. Ovaj je Savez prestao djelovati 1948., osnutkom Glavnoga saveza poljoprivrednih zadruga NR Hrvatske. Zadaća je novog Saveza, prije svega, bila stvoriti od nabavno-prodajnih zadruga (najbrojnijih), proširivanjem njihove djelatnosti s trgovine na poljoprivredu i preradu poljoprivrednih proizvoda, opće poljoprivredne zadruge – jedinstvene gospodarske organizacije u selu. Savez je imao 14 zadružnih revizora koji su obavljali reviziju u kotarskim savezima i superreviziju zadruga te skrbili o osposobljavanju revizora u kotarskim savezima. Kotarski su savezi obnašali temeljnu reviziju zadruga.¹⁰

Uz ovaj krovni Savez postojali su i specijalizirani poslovni savezi: zadružni ratarsko-sjemenarski, zadružni stočarski, zadružni vinogradarsko-voćarski, Zadružni savez za drvenu proizvodnju te Savez klubova naprednih zadrugara i tri ustanove sa samostalnim financiranjem: Zavod za unapređenje zadružne poljoprivrede, Zadružna revizija s pet revizijskih centara u Splitu, Puli, Karlovcu, Zagrebu i Vinkovcima, te Zadružna štampa kao ustanova za osposobljavanje zadružnih kadrova.

Osim toga, Glavni je savez poljoprivrednih zadruga osnovao i pet poduzeća za izvoz, uvoz i prodaju zadružnih proizvoda (Koopexport, Agroinvest, Lignum, Livada i Trgokoop).

Početkom sedamdesetih godina djelomično se mijenja društvena klima spram zadrugarstva. Već se tada zamjećuje slabosti poljoprivrednih kombinata, njihovu

¹⁰ Članstvo Glavnog saveza u 1955. godini činilo je 27 kotarskih zadružnih saveza, 45 središnjih zadruga, 1.465 općih poljoprivrednih zadruga s 209.611 članova, 86 seljačkih radnih zadruga sa 4.221 članom, 117 specijaliziranih poljoprivrednih zadruga sa 16.343 člana i 83 ostalih specijaliziranih zadruga sa 4.525 članova (Vučković, Gajić, Usepjanov, et. al., 1956.: 308).

tromost i nezainteresiranost za unaprijeđenje proizvodnje seljačkih gospodarstava. Obnova zadrugarstva počinje osnivanjem regionalnih zadrugnih saveza i Zadrugnog saveza Hrvatske. Potonji je utemeljen tijekom proslave 110. obljetnice poljoprivrednoga zadrugarstva Hrvatske u Korčuli 1974. On i regionalni savezi pokreću oživljavanje zadrugarstva, suprotstavljaju se likvidaciji zadrugnih organizacija i zahtijevaju povrat negdašnje zadrugne imovine.

Potkraj osamdesetih zadrugni savezi bitno mijenjaju strategiju djelovanja. Reafirmiraju izvorno demokratsko zadrugarstvo kao poduzetničku organizaciju seljačkih gospodarstava, te prihvaćaju međunarodna zadrugna načela kao osnovu aktivnosti. Savezi nastoje postati poslovni i razvojni centri po mjeri interesa svojih članica, što poglavito vrijedi za Zadrugni savez Hrvatske koji prerasta u servis za izradu razvojnih projekata, prestrukturiranje proizvodnje, prijenos informacija i povezivanje s tržištem kapitala.

Sve je to utjecalo na povećanje broja i gospodarske snage zadrugnih organizacija. Od 1986. do 1989. godine povećan je broj zadruga (od 205 na 245) i broj zadrugara. U dijelu kombinata, golemim naporima zadrugnih saveza, dijela udruženih poljoprivrednika i zaposlenih u organizacijama kooperanata, te su organizacije preobražene u poljoprivredne zadruge. To je i razdoblje priprema reforme političkog i gospodarskoga sustava uvođenjem tržišnih sloboda, demokratskih standarda, poduzetničkih sloboda.

Tablica 10.

Regionalna raspodjela poljoprivrednih zadruga, zadrugara, kooperanata i radnika u Hrvatskoj 1990.

Osnovni zadrugni savez	Broj zadruga	Broj zadrugara	Broj kooperanata	Broj radnika u zadrugama	Broj zadrugara radnika
Zagreb	33	1.145	22.850	2.117	1.082
Sisak	7	257	2.105	240	196
Karlovac	7	435	2.740	408	298
Varaždin	5	505	13.155	478	306
Bjelovar	26	2.620	3.056	1.030	752
Rijeka	6	415	1.235	148	158
Gospić	12	523	3.812	259	211
Osijek	66	1.773	45.160	3.228	1.697
Zadar	31	1.340	1.448	715	99
Split	97	5.651	6.530	2.469	46
Hrvatska	290	14.734	101.914	10.228	4.845

Izvor: Ž. Mataga: *Povijest i strategija zadrugarstva u Hrvatskoj*, Zagreb, 2000., str. 36.

Hrvatska 1990. ima 290 poljoprivrednih zadruga s 20.000 zadrugara, 101.914 kooperanata i 10.228 zaposlenih (tablica 10.). Osim Zadružnog saveza Hrvatske, djelovali su regionalni zadružni savezi Zagreb, Sisak, Karlovac, Varaždin, Bjelovar, Rijeka, Gospić, Osijek, Zadar i Split.

7. Poljoprivredno zadrugarstvo u razdoblju od 1990. do 2004. godine

Nakon osamostaljenja i donošenja Ustava Republike Hrvatske 21. prosinca 1990. godine, korjenito se mijenjaju društveni, politički i gospodarski odnosi, a novi su ciljevi: privatno vlasništvo, poduzetnička i tržišna sloboda te demokratski standardi. To je zahtijevalo promjene u zakonodavstvu, vlasničkim odnosima, koncepciji razvoja gospodarstva, a time i poljoprivrede i zadrugarstva.

Ratna zbivanja, ali i izostanak prikladne strategije razvoja i privatizacije utjecali su na zbivanja u poljoprivredi i u zadrugarstvu. Zadrugarstvo ostaje na margini društvenih zbivanja. Uspoređuje ga se, čak, s preživjelim sustavom kolhoznih odnosa iz sredine 20. stoljeća, pa opet prolazi kroz vrlo teško razdoblje.

Već u travnju 1991. donosi se Zakon o pretvorbi društvenih poduzeća, koji uređuje pretvorbu poduzeća s društvenim kapitalom u poduzeća kojima se određuje vlasnika. Mnogi su smatrali kako odredbe toga zakona valja primijeniti i na zadruge. Da se to dogodilo, sve bi zadruge bile likvidirane, jer poduzeća pretvorbom mogu postati dionička društva ili društva s ograničenom odgovornošću.

Temeljem argumentiranoga zahtjeva Zadružnog saveza Hrvatske, tada jedinoga zadružnog sustava na razini Hrvatske, kako je u zadrugama zapravo postojalo privatno vlasništvo preobraženo u zadružno odnosno zajedničko, a osnivači zadruga mogli su isključivo i biti privatnici – seljaci sa svojim osnivačkim ulozima, Agencija za restrukturiranje i razvoj je u svibnju 1991. potvrdila da se Zakon o pretvorbi društvenih poduzeća ne odnosi na zadruge.¹¹ To je bio jedan od ključnih dokumenata za opstanak zadruga i njihove imovine.

Hrvatski sabor, istodobno sa Zakonom o pretvorbi, donio je i Zakon o prestanku važenja Zakona o udruživanju poljoprivrednika što je uređivao odnose u zadrugama i zadružnim savezima, pa su zadruge i zadružni savezi još jednom dospjeli

¹¹ U dopisu Agencije br. 302-01/91-01/991, od 22. svibnja 1991. ističe se: »Odredbe Zakona o pretvorbi društvenih poduzeća (NN br. 19/91) odnose se na sve oblike društvenog kapitala. Budući da zadruge raspolažu tzv. zadružnom imovinom na način i pod uvjetima što su uređeni saveznom Zakonom o zadrugama, obvezi pretvorbe podvrgnut je samo društveni kapital, ukoliko zadruga s njim raspolaže. Pri tome nije odlučno na kojem kontu je iskazana zadružna imovina, jer je bitno da je ona identificirana kao zadružna imovina. Prema tome na zadružnu imovinu ne primjenjuju se odredbe Zakona o pretvorbi društvenih poduzeća.«

u stanje pravne praznine i neizvjesnosti. Tomu je još više pridonijela Uredba o Hrvatskoj gospodarskoj komori (kolovoz 1991.), što je nametnula obvezno udruživanje zadruga u Komoru, a izostavila Zadružni savez Hrvatske kao komorski oblik udruživanja. Hrvatska gospodarska komora tada odbacuje zahtjeve Zadružnog saveza Hrvatske da se zadružne saveze predvidi kao komorske oblike organiziranja u koje su udružene poljoprivredne zadruge. U listopadu 1991. Hrvatska gospodarska komora to stipulira svojim Statutom. Uredba od kolovoza 1991. u listopadu te godine postaje, naime, Zakon o Hrvatskoj gospodarskoj komori. Od Zadružnog saveza Hrvatske zahtijevalo se da donese odluke i prestane djelovati. Predstavnici Saveza, uz podršku članica, suprotstavili su se takvim pritiscima.

Gotovo da se ponovila povijest iz šezdesetih godina 20. stoljeća, kada su institucije politike i vlasti učinile sve kako bi se izvelo svojevrsnu likvidaciju zadruga i zadružnih saveza, a njihovu imovinu podijelilo kombinatima i drugim poduzećima prehrambene industrije i trgovine. Zahvaljujući najviše naporima Zadružnog saveza Hrvatske i njegovih članica, povijest se nije ponovila. Savez je surađivao s brojnim institucijama u zemlji i inozemstvu te izgradio strategiju revitalizacije zadrugarstva na izvornim zadružnim načelima i europskoj zadružnoj tradiciji i praksi. Presudna je ipak bila veoma uspješna suradnja Saveza s Odborom za poljodjelstvo, selo i seljaštvo Sabora Republike Hrvatske. Nakon što su Vlada i resorna ministarstva odustali od pripreme Zakona o zadrugama, ulogu predlagatelja toga Zakona prihvatio je Odbor koji se uspješno suprotstavio stajalištu predstavnika Vlade i resornih ministarstava kako Zakon nije nužno donositi jer Zakon o trgovačkim društvima daje dovoljno prostora za svaku poduzetničku aktivnost.

Dobrom suradnjom Saveza i Odbora te upornim zajedničkim lobiranjem u Saboru, nakon pet godina rada i neizvjesnosti, godine 1995. je napokon donesen Zakon o zadrugama. Taj je Zakon značajna prekretnica za zadružni sustav u Hrvatskoj: on je zadruge formalno-pravno priznao kao gospodarske subjekte.

Zakon o zadrugama u osnovnim načelima slijedi zakonodavnu praksu europskih zemalja. Ipak njegove su odredbe preopćenite. One omogućuju dobra rješenja, ali ne priječe loša. Hrvatska je, naime, u tranziciji, pa je društveno vlasništvo i odnose stvorene u gospodarstvu temeljem društvenog vlasništva trebalo transformirati u privatno i uspostaviti funkciju tržišta i slobode poduzetništva. Tim je slijedom i Zakon imao detaljnije i jasnije urediti demokratski ustroj zadruga te regulirati zaštitu zadružne imovine. Osim toga, izostala je konkretna potpora zadrugama u poreznoj i razvojnoj politici. Osobit problem je također, što Zakon ne uređuje zadružnu reviziju, kakvom bi se osiguralo primjenu zadružnih načela.

Nakon promjene vlasti 2000., tadašnje Ministarstvo za obrt, malo i srednje poduzetništvo pokrenulo je izmjene i dopune Zakona o zadrugama iz 1995., ali je izbjegavalo suradnju s predstavnicima zadružnih saveza, u prvome redu Hrvatskoga zadružnog saveza, jer su upozoravali na bitne nedostatke i loša rješenja u pri-

jedlozima. Odredbe Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zadrugama donesene 2002. godine znatno su lošije od rješenja Zakona iz 1995., a osobito zbog: primjene propisa o ortakluku, izbjegavanja točnijeg navođenja gospodarskih olakšica i poticaja za razvoj zadruga, nejasnih regula o članstvu u zadrugi i zadružnoj imovini, nepotrebna uvođenja obveze računovodstvene revizije, neuvođenja zadružne revizije i dr.

Zakon iz 2002. uspostavlja novu krovnu zadružnu asocijaciju (Hrvatski savez zadruga) u koju se obvezno udružuju sve zadruge i svi zadružni savezi.

Dugogodišnji neodgovarajući odnos države spram zadrugarstva i loša zakonska rješenja, temeljni su razlozi relativno nepovoljnog stanja u hrvatskom zadrugarstvu. Nekoliko temeljnih problema poljoprivrednih zadruga ne može se prevladati bez promjene zadružne legislative i kontrolnih mehanizama zadružne revizije. Naime, zbog nedostataka Zakona o zadrugama iz 1995. i njegovih izmjena iz 2002., proces preobrazbe zadruga iz poduzeća zaposlenih u tvrtke i udruženja zadrugara nije završen.

Članovi zadruge danas su pretežito zaposleni radnici u zadrugi dok je broj seljaka – zadrugara simboličan i oni nisu odlučujući čimbenik u vlasničkoj strukturi zadruga. Seljačka gospodarstva sa zadrugama imaju ugovore o proizvodnoj suradnji, kao i s drugim trgovačkim društvima. Zbog toga oni nisu članovi zadruga i ne odlučuju o bitnim pitanjima poslovanja, razvoja i raspodjele. O tome odlučuju zaposleni koji su ujedno članovi zadruga. To je u suprotnosti s temeljnim zadružnim načelima dobrovoljnog i otvorenog članstva te članstva utemeljenog samo na gospodarskoj suradnji člana zadruga sa zadrugom.

Zadruge su danas zapravo malena poduzeća s više raznorodnih djelatnosti u kojima prevladavaju uglavnom nabavno-prodajne, a manje proizvođačko-prerađivačke. Prevelika usitnjenost i poslovna nepovezanost uzrokuju sve veću poslovnu neefikasnost i sporiji razvoj zadruga. Izolirana i malena zadruga ne može biti kompetitivna na razvijenom tržištu. Takvi poduzetnički subjekti slabo su integrirani u tržište roba (prehrambena industrija, izvoz), a još manje u tržište kapitala. Poslovne su veze zadruga s prehrambenom industrijom i trgovinom isprekidane i slabe. Samostalno se ne mogu uključiti u svjetsko tržište, a zbog sve veće konkurencije trgovačkih društava slabi im utjecaj i na domaćem tržištu.

Stanje u poljoprivrednim zadrugama u 2000. godini (tablica 11.) bilo je znatno nepovoljnije nego početkom devedesetih godina 20. stoljeća. Iako je broj zadruga povećan, poslovna im je aktivnost znatno smanjena: imovina 330 poljoprivrednih zadruga vrijedila je 1,2 milijardi kuna, zaposlenih je bilo 3.000, zadrugara 15.000 i kooperanata 60.000. Više desetaka većih zadruga završilo je u stečaju, a veoma malen dio imovine preostao u stečajnom postupku, ostao je u vlasništvu novoosnovanih zadruga. Zbog toga je i proizvodnja u kooperaciji sa seljačkim gospodarstvima znatno smanjena.

Tablica 11.

Poljoprivredno zadugarstvo Hrvatske 2000., prema anketi Hrvatskoga zadružnog saveza

Županija	Broj zadruga		Podaci zadruga koje su odgovorile na anketu			
	ukupno	odgovorile na upitnik	vrijednost imovine u kn	zaposleni	zadugari	kooperanti
Zagrebačka i Grad Zagreb	21	10	19,399.041	66	488	575
Krapinsko-zagorska	19	10	53,615.389	300	474	8.342
Sisačko-moslavačka	6	3	11,321.140	24	50	277
Karlovačka	8	6	11,358.035	63	378	192
Varaždinska	11	7	26,043.901	135	82	1.621
Koprivničko-križevačka	12	7	87,318.374	290	275	3.065
Bjelovarsko-bilogorska	9	7	26,893.975	82	192	3.335
Primorsko-goranska	7	5	14,166.360	42	154	55
Ličko-senjska	4	2	6,439.991	39	27	985
Virovitičko-podravska	9	5	88,872.928	68	115	3.300
Požeško-slavonska	7	0	0	0	0	0
Brodsko-posavska	12	8	6,009.509	61	165	1.957
Zadarska	32	14	106,309.782	197	1.449	1.835
Osječko-baranjska	36	21	79,675.560	235	609	8.385
Šibensko-kninska	15	6	29,791.567	115	295	2.000
Vukovarsko-srijemska	33	16	161,281.152	270	527	6.014
Splitsko-dalmatinska	51	28	102,190.020	248	2.363	3.841
Istarska	5	0	0	0	0	0
Dubrovačko-neretvanska	30	16	67,513.912	166	2.120	2.530
Međimurska	3	1	24,220.806	118	144	5.500
Hrvatska	330	172	922,415.442	2.519	9.907	53.809

Izvor: Ž. Mataga: *Povijest i strategija zadugarstva u Hrvatskoj*, Zagreb, 2000., str. 46.

Istodobno je osnovano više novih zadruga s vrlo malim brojem zadrugara uglavnom iz obiteljskog kruga, čija je poslovna aktivnost gotovo neznatna. Takve zadruge osnivaju se iz spekulantskih razloga, radi namjenskih poticajnih sredstava iz državnog proračuna, a djeluju istovjetno kao druge malene obiteljske tvrtke ili obrti.

8. Zaključak: temeljne naznake za razvoj zadugarstva u Hrvatskoj

Zadugarstvo u Hrvatskoj je u dugoj i bogatoj povijesti prolazilo kroz različita razdoblja i doživljavalo uspone i padove. U svim političkim sustavima bilo je i ostalo alternativnom gospodarskom strategijom s posebnim socijalnim i ekonomskim obilježjima. Uspješnije je djelovalo i razvijalo se u onim etapama kad su država i njezine institucije uspostavile stabilne zakonske pretpostavke i strategijski se opredijelile za razvoj zadružnog pokreta.

S motrišta vlasništva i organizacije, stanje u hrvatskom zadrugarstvu nije se bitnije odmaknulo od vremena društvenog vlasništva i kooperacijskih odnosa, što je bila značajka poslovanja u socijalističkom sustavu do 1990. godine. Ako je u proteklih 15 godina i bilo tranzicijskih pomaka, oni se ponajvećma odnose na primjenu rješenja svojstvenih trgovačkim društvima, odnosno društvima kapitala. Glavnu ulogu u tim procesima imala su i još imaju posloводства zadruga. Stanje se može promijeniti ako se ubrza dva strategijska procesa.

Prvi se odnosi na promjenu zakonodavnog okruţja prihvaćanjem i razradom temeljnih zadruţnih načela i standarda što vrijede u zadruţnom pokretu zemalja Europske Unije.

Drugi, na cjelovit sustav razvojne i gospodarske politike, što će ubrzati proces udruţivanja i razvoj zadrugarstva, a tako i ukupan gospodarski rast.

Zadruţni projekti trebaju imati povoljnije razvojne, kreditne i porezne uvjete. Sustav potpora i poticaja koje drţava već godinama usmjeruje u poljoprivredu treba bitno reformirati. Sada taj sustav ima uglavnom socijalnu ulogu, jer se održava usitnjenu i neproduktivnu strukturu seljačkih gospodarstava. Poticanjem zadruga i zadruţnih projekata, ova bi se sredstva iskoristilo racionalnije i bila bi u funkciji razvoja proizvodnje i izvoza.

Podupiranje zadruga, budući da su one poduzetničke tvrtke tisuća malih poduzetnika, omogućilo bi brţi razvoj malog poduzetništva te ukupan gospodarski i društveni razvoj. Bez zadruga se ne mogu uspješno razvijati poljoprivreda, obrt i malo poduzetništvo, jer pojedinačno mali poduzetnik ne može biti konkurentan trţišni subjekt.

Što treba učiniti?

- Strateški se opredijeliti za zadrugarstvo kao gospodarski i poduzetnički sustav koji može ubrzati rast i razvoj u poljoprivredi, ali i u drugim djelatnostima gdje prevladava malo poduzetništvo.
- Hrvatska Vlada i Sabor trebali bi usvojiti i osigurati provedbu strategije razvoja zadrugarstva koja bi izrazila osnovna stajališta prema zadrugarstvu kao obliku poduzetništva kojeg treba promicati i konkretnim mjerama podupirati (po uzoru na zemlje EU). Naime, Europska komisija je u veljači 2004. godine prihvatila dokument »Priopćenje o razvoju zadrugarstva u Europi« u kojem se, među ostalim, ističe kako posebnu pazornost treba usmjeriti zemljama koje pristupaju EU, jer zadruţni potencijal u tim zemljama nije dovoljno iskorišten.¹²

¹² Vidi rad »Poljoprivredne zadruge u zemljama Europske Unije« Ž. Matage, D. Papeša i A. Petaka u ovom broju *Sociologije sela*, str. 215–277.

- Nadležna ministarstva (poljoprivrede, gospodarstva, obnove i razvitka, financija, branitelja) taj bi strateški dokument imala operacionalizirati provedbenim programima za pojedina područja.
- Zadružno zakonodavstvo treba uskladiti sa zakonima EU (Zakon o zadrugama i Zakon o štedno-kreditnim zadrugama).
- Izraditi poseban Zakon o poljoprivrednim zadrugama, zato što u poljoprivredi i sada djeluje najveći broj zadruga te zbog naglašenih posebnosti: seljaci bez zadruga ne mogu biti ozbiljniji subjekti na tržištu. Poljoprivredu u svim razvijenim zemljama država prati posebnim mjerama poticaja i potpora, što bez zadruga nije moguće provesti organizirano i racionalno.

Pod pretpostavkom da se predložene zakonodavne i druge mjere razvoja zadrugarstva usvoji i provede, te dio poticajnih sredstava nadležnih ministarstava racionalnije usmjeri u zadružne projekte, u Hrvatskoj se i bez dodatnoga kapitala može postići višu stopu rasta, rast zaposlenosti, brži razvoj proizvodnje i izvoza, osobito u poljoprivredi, ali i drugim djelatnostima u kojima prevladava malo poduzetništvo.

Literatura

1. Bićanić, Rudolf (1937.): Agrarna kriza u Hrvatskoj 1873.-1895. i njezin utjecaj na ekonomsku i socijalnu strukturu Hrvatske. – *Ekonomist*, Zagreb, 3 (1937) 3: 97-108; 3 (1937) 4: 151-159; 3 (1937) 5: 199-207.
2. Brlić, Ivan (1938.): Hrvatsko seljačko gospodarstvo i međunarodne poljoprivredne i zadružne ustanove. – Zagreb: Tipografija, 72 str.
3. Čeperin, Emil; Avsec, Franc (1990.): Zadružništvo pri nas in v nekaterih evropskih državah. – Ljubljana: Zadružna zveza Slovenije, 203 str.
4. Foretić, Dinko (1951.): Zadrugarstvo Istre. – Zagreb: Zadružna štampa, 110 str.
5. Gizdić, Špiro (2005.): Dalmatinski zadružni prvijenci. – Split: Zadružni savez Dalmacije, 192 str.
6. Karaman, Igor (1972.): Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću. – Zagreb: Školska knjiga, 365 str.
7. Kovačević, Ratko (1977.): Sedamdeset godina Zadružnog saveza Dalmacije. – U: Đuro Alinčić, Dobroslav Elezović, Ratko Kovačević et al.: *Sedamdeset godina Zadružnog saveza Dalmacije, 1907.-1977.* – Zagreb: Zadružna štampa, str. 9-30.
8. Mataga, Željko (1991.): Poljoprivredno zadrugarstvo Hrvatske. – Zagreb: Zadružni savez Hrvatske; Centar za informiranje u poljoprivredi, 199 str.
9. Mataga, Željko (1995.): Seljak i zadruga. – Bjelovar: Prosvjeta, 274 str.
10. Mataga, Željko (2000.): Povijest i strategija zadrugarstva u Hrvatskoj. – U: Branko Žalac (ur.): *Zadrugarstvo na pragu novog tisućljeća: zbornik radova s međunarodnog zadružnog savjetovanja, Poreč, 25.-27. svibnja 2000.* – Zagreb: Hrvatski zadružni savez; Savez štedno-kreditnih zadruga, str. 21-52.
11. Mataga, Željko; Matijašević, Anton; Kosijer, Miloš (1997.): Zadružni priručnik. – Zagreb: Hrvatski zadružni savez, VI + 123 str.
12. Miličić, Dragutin (1935.): Naše zadrugarstvo. – Split, 43 str.
13. Mirković, Mijo (1958.): Ekonomska historija Jugoslavije. – Zagreb: Ekonomski pregled, 443 str.

14. Mirković, Mijo (1979.): Poljoprivreda i seljaštvo u Jugoslaviji. – Zagreb: Informator, 223 str.
15. Petak, Antun; Puljiz, Vlado; Štambuk, Maja (2002.): Časopis *Sociologija sela*, razvoj sela i poljoprivrede, razvoj ruralne sociologije. – *Sociologija sela*, Zagreb, 40 (2002) 157/158 (3/4): 227-251.
16. Pogrmilović, Boris, ur. (1984.): 120 godina poljoprivrednog zadrugarstva Hrvatske, 1834-1984. – Zagreb: Zadruga štampa ; Bjelovar: Prosvjeta, 295 str.
17. Puljiz, Vlado (1977.): Egzodus poljoprivrednika. – Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 176 str.
18. Puljiz, Vlado (1992.): Porodične zadruge i proces modernizacije hrvatskog društva. – *Sociologija sela*, Zagreb, 30 (1992) 115/116 (1/2): 147-154.
19. Radić, Antun (1902.a): Jedan dom – jedna ograda. – *Dom*, Zagreb, 3 (1902) 3: 38-41.
20. Radić, Antun (1902.b): Gospodarska »bilanca«. – *Dom*, Zagreb, 3 (1902) 4: 55-59.
21. Radić, Antun (1903.): Zakon o izbornom redu?. – *Dom*, Zagreb, 4 (1903) : 233
22. Radić, Antun (1924.): Pismo bratu Stjepanu u Pariz 1899. godine. – *Slobodni dom*, Zagreb, br. 7. od 3. veljače 1924.
23. Radić, Antun; Radić, Stjepan (1936.): Što hoće Hrvatska pučka seljačka stranka? – U: Sabrana djela A. Radića, Knjiga VII.: Seljački nauk. – Zagreb, str. 19-20.: 204 str.
24. Radić, Stjepan (1906.): Hrvatski seljački gospodarski savez. – Zagreb, 1906.
25. Radić, Stjepan (1908.): Gospodarstvo, prosvjeta i politika. – Zagreb, 1908.
26. Stanivuković, Stevo, ur. (1987.): Poljoprivredno zadrugarstvo Hrvatske i razvojne mogućnosti: zbornik radova. – Zagreb; Zadruga štampa ; Bjelovar: Prosvjeta, 583 str.
27. Stipetić, Vladimir (1987.): Poljoprivreda i privredni razvoj, Treće izdanje. – Zagreb: Informator, XVI, 395 str.
28. Stipetić, Vladimir, ur. (1992.): Ekonomika poljoprivrede u suvremenoj Hrvatskoj: zbornik radova = Economics of Agriculture in Contemporary Croatia: Collection of Works. – Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 135 str.
29. Stojavljević, Bogdan (1973.): Seljačke kućne zadruge. – U: Bogdan Stojavljević: Povijest sela: Hrvatska – Slavonija – Dalmacija: 1848-1918. – Zagreb: Prosvjeta, str. 126-133.
30. 110 godina zadrugarstva Hrvatske (1974.). – Zagreb: Republički odbor za proslavu 110. godišnjice zadrugarstva u Hrvatskoj i 30. godišnjice osnivanja »Privremenog odbora za sređivanje zadrugarstva Hrvatske«; Zadruga štampa, 50 str.
31. Strategija razvitka hrvatskog zadrugarstva (1996.). – Zagreb: Hrvatski zadrugni savez, 1998., 16 str.
32. Tomašić, Dinko (1937.): Društveni razvitak Hrvata. – Zagreb: Hrvatska naklada, 128 str.
33. Totomianz, V.(ahan) (1938.): Kratak priručnik zadrugarstva. – Beograd: Privredni pregled.
34. Vadnal, Katja (1991.): Osnovne sličnosti i razlike između zadrugarstva Jugoslavije i prakse zemalja razvijene tržišne ekonomije. – *Ekonomika poljoprivrede*, Beograd, 38 (1991) 5: 233-244.
35. Veselinov, Dragan (1987.): Sumrak seljaštva. – Beograd: Ekonomika, 282 str.
36. Vučković, Mihailo; Gajić, Vaso; Usepjanov, Arton, et al., red. (1956./1957.): Zadrugni leksikon FNRJ = Cooperative Encyclopedia. – Zagreb: Grafički zavod Hrvatske; Zadruga štampa, Knjiga 1 = XIV + 714 str., Knjiga 2 = 716-1592 str.
37. Watkins, William Pascoe (1986.): Cooperative principles. – Manchester: Holyooke Books, 498 p.
38. Žalac, Branko, ur. (2000.): Zadrugarstvo na pragu novog tisućljeća: zbornik radova s međunarodnog zadrugnog savjetovanja, Poreč, 25.-27. svibnja 2000. – Zagreb: Hrvatski zadrugni savez; Savez štedno-kreditnih zadruga, 134 str.
39. Dokumentacija Hrvatskoga poljoprivrednoga zadrugnog saveza

Original scientific paper

Željko Mataga

Croatian Agricultural Co-operative Association, Zagreb, Croatia

Agricultural Co-operative Movement in Croatia: Development and Core Issues

Summary

The author analyses the development of agricultural co-operatives in Croatia during an uninterrupted period of hundred and forty years, starting with the founding of the first co-operative in Korčula in 1864. Economical and social conditions in Croatian villages, during specific historical periods, as well as the impact and the role of co-operatives in agricultural development, and the development of the rural areas per se may be examined based on rich historical materials. Starting with the creation and the development of the first co-operatives as an expression of self organization following the appearance of capitalism which induced a concentration of capital and the establishment of powerful trade and bank institutions on one side and the constant impoverishment, indebtedness, and proletarianisation of the farmers, after the abolition of serfdom on the other side. The Croatian peasants start co-operatives on their own as a mean of protection of their interests, the survival and the development of their holdings: in order to ensure the financial capital necessary for the purchase of holdings and the transactions in the merchant-monetary economy they establish mutual credit and saving co-operatives, and in order to evade high trade margins and profits, they create purchasing and consumer co-operatives. In order to avoid the blackmail of the food industry owners and their low prices for the agricultural raw goods, they form manufacturing and processing agricultural co-operatives.

The situation in the co-operative movement in Croatia is demonstrated through four historical periods: up to the beginning of the First World War, in between the two World Wars, after the second World War to 1990, and from 1990. to 2004. Although during all of these historical periods co-operatives went through rises and falls, in 1945 they lost their original principles and content. The co-operative transforms from free and voluntary co-operation, based on the improvement and the development of farming estates united in a co-operatives, first to a state and later to a social institution, acting as an instrument for coerced proletarianisation of the farmers, having as its main purpose «the socialization» of the agricultural production in the farming holdings.

Since the transitional process in co-operatives has not been undertaken even after the independence of Croatia, the author is analyzing the current state of the Croatian agricultural co-operatives, and is proposing the main strategic guidelines for the future development of the agricultural co-operatives. The guidelines are based on the well known advantages of the family farming holdings as main actors in the agricultural production and the principles of co-operation such as reciprocity, freedom of action, fair distribution that are successfully integrated in concrete forms of entrepreneurial activities.

Key words: co-operative, co-operative movement, family farming holding, co-operation, co-operative legislation, co-operative strategy

Received on: 5th January 2005

Accepted on: 3rd February 2005

Željko Mataga

Fédération des coopératives agricoles de Croatie, Zagreb, Croatie

Le coopératisme agricole en Croatie: développement et problèmes fondamentaux

Résumé

L'auteur analyse le développement du coopératisme agricole en Croatie au cours de sa continuité de 140 ans, depuis la constitution de la première coopérative à Korcula en 1864. Sur la base de riches matériaux historiques, il est possible de comprendre les circonstances sociales et économiques dans les villages croates à certaines époques de l'histoire, ainsi que le rôle et l'importance des coopératives dans le développement de l'agriculture, mais aussi dans le développement de l'espace rural dans un sens plus large. En commençant par l'apparition et le développement des premières coopératives en tant qu'expression de l'auto-organisation après la percée du capitalisme qui a provoqué la concentration des capitaux et la création de puissantes institutions commerciales et bancaires, d'une part, et l'appauvrissement continu, l'endettement et la prolétarianisation des paysans après l'abolition du servage, d'autre part. Les paysans croates constituent eux-mêmes la coopérative en tant que moyen de protéger leurs propres intérêts, d'existence et de développement des exploitations agricoles: afin d'assurer le capital financier nécessaire à l'achat de l'exploitation et pour traiter des affaires dans l'économie monétaire et de marchandises, ils fondent des coopératives d'épargne et de crédit; et pour éviter les marges commerciales et les profits élevés, ils instaurent des coopératives d'achat et de vente; puis pour éviter la pression morale des propriétaires de l'industrie alimentaire en vue d'obtenir des prix bas des matières premières agricoles, les paysans forment leurs coopératives agricoles de production et de transformation.

L'état des choses dans le coopératisme et dans le mouvement coopératif en Croatie est présenté à quatre époques de l'histoire: jusqu'au début de la Première Guerre mondiale, entre les deux Guerres mondiales, après la Seconde Guerre mondiale jusqu'en 1990, et, en particulier, de 1990 à 2004. Bien qu'à toutes ces époques de l'histoire le coopératisme ait eu des hauts et des bas, en 1945 il perd ses principes d'origine et ses activités. D'une association libre et de plein gré dont l'objectif de base était de promouvoir et de développer les exploitations agricoles membres d'une coopérative, la coopérative se transforme en une institution d'État, puis en une propriété sociale, en un instrument de la prolétarianisation forcée des paysans dont l'objectif principal était la socialisation de la production agricole des exploitations agricoles. Étant donné que le processus de transition dans les coopératives n'a pas été réalisé ni après l'indépendance de la Croatie, l'auteur analyse l'état des choses actuel dans le coopératisme agricole croate, et il propose les principaux points d'orientation stratégiques du futur développement des coopératives agricoles. Ces points d'orientation suivent les avantages confirmés des exploitations agricoles familiales en tant que principaux représentants de la production agricole, et les principes du coopératisme tels que la réciprocité, la liberté d'action, la répartition équitable, lesquels s'introduisent avec succès dans les formes concrètes des activités des entrepreneurs.

Mots-clés: coopérative, coopératisme, exploitation agricole, coopération, législation concernant les coopératives, stratégie des coopératives

Reçu: 5 janvier 2005

Accepté: 3 février 2005